

A MŰVELTSÉGI MONOPÓLIUM FELSZÁMOLÁSA

Az embereket gondosan, figyelmesen kell nevelni, ahogy a kertész gondozza szeretett gyümölcsfáját. Nevelni, segíteni a növekedést, perspektivákat adni, egyenletesen eljárni, időben másik munkát adni, ha az ember nem készült el a feladatával...“ S z t á l i n.

„A munkásosztály nem válhat az ország igazi gazdájává, ha nem képes kiszabadulni a műveletlenségből, ha nem képes megteremteni a saját értelmiségét, ha nem sajátítja el a tudományt és nem tudja irányítani a gazdasági életet a tudomány alapján...“ S z t á l i n.

AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI LEMORZSOLÓDÁS OKAINAK VIZSGÁLATA

Lemorzsolódáson értjük azt a tényt, hogy az általános iskola I. osztályos tanulóinak jelentékeny része — fejlődésünk mai fokáig — még nem jut el a VIII. osztályba. A lemorzsolódás közoktatásügyi és kultúrpolitikai műszava nem régi keletű; a szocializmust építő népi demokráciánkban született meg, lett általánosan ismertté és használttá.

A lemorzsolódás a feudálkapitalista Magyarországon sokkal nagyobb volt, mint ma. 1938-ban a népiskola I. osztályának 201.000 tanulója volt, ezzel szemben a beiskolázási kortól számított nyolcadik évfolyamban csak mintegy 35.000 tanuló járt mindennapos iskolába (polgáriba és a középiskola IV. osztályába). Ez tehát 83%-os lemorzsolódást jelent. A lemorzsolódás 1948-ban 66%-os: ezt jelentette a régi helyzettel szemben az általános iskola VIII. osztályának megnyitása — már az első évben. Figyelembe kell itt vennünk azonban azt is, hogy 1938 még egészen békeesztendő volt, míg az 1948-as lemorzsolódás elég jelentékeny részben a háborús kiesésekkel áll összefüggésben. A számszerű különbség még nagyobb súlyt kap, ha tekintetbe vesszük az oktatás minőségi, intenzitásbeli különbségeit, elsősorban azt a tényt, hogy a népiskola V. és magasabb évfolyambeli tanulóinak nagy része tényle-

gesen, az 1940 : XX. tc. óta pedig legálisan is, évente csak hat hónapig járt iskolába.

A felszabadulás utáni közoktatásunk előnyére mutatkozó jelentékeny különbség természetesen nem csupán a régi iskolázás elégtelen funkcionálásából, hanem elsősorban magának a régi iskolarendszernek népellenes szerkezeti felépítéséből, zárt, zsákutcás voltából következik. Mondanunk sem kell, hogy az uralkodó osztály gyermekei a régi iskolában nem morzsolódtak le; közülük a legtehetségtelegebbek is úgyis automatikusan szerezhettek „magas képzettséget” tanúsító papírokat. Éppen ezért a lemorzsolódás ténye nagyon jól beleillett az úri Magyarország kultúrpolitikájába és a lemorzsolódás *problémájának* megfogalmazását hiába keressük egykorú hivatalos nyilatkozatokban, vagy például Kornis, Somogyi közismert kézikönyveiben. Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy a tanitóság haladó elemei, valamint a progresszív kultúrpolitika akkor ellenzékbe szorult harcosai látták a problémát, de látták azt is, hogy a döntő küzdelmet magának az antidemokratikus, reakciós iskolarendszernek elvi alapú, szerkezeti megváltoztatásáért kell megvívni. Áll ez Nagy Lászlóra és áll Földes Ferencre, aki nagyjelentőségű, élesen kritikai kék könyvében¹ a népiskolai lemorzsolódás problémáját a műszó használata nélkül, de már határozott formában fölvetette.

Küzdelem a lemorzsolódás ellen.

Alapjában megváltozott a helyzet, mikor a Szovjetunió győzelmes hadserege felszabadította hazánkat a fasizmusha torkollott reakciós osztályuralom alól és amint a felszabadulás következményeképpen a hatalom egyre inkább a munkásosztály vezette dolgozó nép kezébe került. Még küzdeni kellett a népi demokrácia ellenségei ellen, mikor kultúrpolitikánk megtette az első nagy és egyben döntő lépést a zsákutca nélküli, nyitott iskolarendszer felé. Ez az alapvető jelentőségű szerkezeti újítás az általános iskola megvalósítása volt.

Az általános iskola, minden 6—14 éves tanköteles magyar gyermek egységes és egyetlen iskolája, VIII. osztályának elvégzésével a középiskola minden típusára képesít. Ez adja meg helyét és döntő súlyát kiépülő iskolarendszerünkben.

Az elmúlt esztendő az általános iskola biztos, állandó, időnként és helyenként rohamos fejlődésének éve volt. Láttuk ezekben az években, mit jelent az, hogy az iskola a népe. A dolgozó népé, mely nemcsak közvetve, a szocialista tervgazdaság eredményei folytán minden eddiginél nagyobbarányú költségvetési tétélekkel, hanem közvetlenül is építette az iskolát. Építette, mint inflációban is helytálló tanító, mint kis úttörő gyermek, építette, mint szabadnapján falutjáró, tanteremfalat húzó munkás, mint két kezével is segíteni kész szülő, mint iskolából elmaradt gyermekeket felkereső öntudatos nő, építette,

¹ A munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. Bp., 1941. — 73—79. l.

mint tankönyvíró és tankönyvnyomdász. Mikor időközben kultúrpolitikánkban is bekövetkezett a fordulat éve és az egyházi iskolák a népe lettek, a szervezeti, személyi, tankönyvellátási viszonyok megjavulásával ugrásszerűen is emelkedett népoktatásunk színvonala.

Az általános iskola első eredményei ez év nyarán érték be. 72.000 VIII. osztályú tanuló kapott bizonyítványt és ezzel lehetőséget a középiskolába lépésre. Ez a szám több mint kétszerese az 1938-ban iskolába járt megfelelő évfolyam teljes létszámának. Ennek megfelelően 1949 szeptemberében 30.400 tanuló iratkozott be a középiskolák I. osztályába, szemben az 1938. évi 14.000-rel. A többletlétszámot úgyszólván teljes egészében a munkásság és szegényparasztság eddig iskolázáshoz nem jutott gyermekei teszik ki. Így vált lehetővé, hogy 1949 szeptemberében gyökeresen megváltozzék a középiskolai tanulók társadalmi összetétele, — éppen az új gimnáziumok indulásakor, vagyis a középiskolának új, nyitott, demokratikus iskolarendszerünkbe való szerves beillesztésével egyidejűleg. Az I. osztály tanulói ma már 63,3%-ban munkás- és szegényparaszti származásúak, az összes középiskolai tanulók pedig 45,8%-ban azok.

A középiskoláink társadalmi összetételében beállott kedvező és még további fejlődést ígérő fordulatnak azonban nem szabad elterelnie a figyelmünket az általános iskola helyes társadalmi funkcionálásának még mindig meglévő súlyos problémáiról, megoldandó feladatairól.

A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata megjelölte az elérendő célt: „Az általános műveltség, a szaktudás, a haladó nemzeti és emberi kultúra kincseit hozzáférhetővé kell tenni a dolgozó nép. legszélesebb rétegei számára, megszüntetve a vagyonos osztályok műveltségi monopóliumát“.

Ez a cél még mindig előttünk áll. Elsősorban azért, mert még mindig nincs meg a lehetősége a dolgozó nép minden gyermekének az általános iskolai VIII. osztály elvégzésére. Ezt a tényt, a lemorzsolódás tényét, nem lehet eléggé hangsúlyozni, mert, mint több beszélgetésből tudjuk, a pedagógusok között is akadnak, akiknél az eddigi eredményekből fakadó önbizalom elbizottsággá fajult, a lemorzsolódást nem tartják többé problémának és nem látják az e téren még előttünk álló feladatokat.

E kartársak figyelmét fel kell hívunk *Révai Józsefnek* a Pedagógus Szakszervezet III. Küldöttközgyűlésén mondott szavaira:

„Azt szoktuk mondani, hogy az általános iskola a köznevelés földreformja. Ezzel a hasonlattal azt akarjuk kifejezni, hogy az általános iskola megteremtése a köznevelés terén ugyanolyan forradalmi jelentőségű, mint a földreform volt az ország általános politikai fejlődése szempontjából. Ugyanakkor az a benyomásom, hogy gyakran beérjük az általános iskola forradalmi jelentőségének hangsúlyozásával s nem vesszük észre, hogy az általános iskola sok tekintetben nem teljesíti hivatását. Gondoltunk-e arra, hogy azok közül a gyermekek közül, akik az általános iskola első osztályába beiratkoznak, hányan jutnak el a nyolcadik osztály záróvizsgájáig? Ha elmélyednénk az erre vonatkozó adatokban, meggyőződhetnénk róla, hogy országos viszonylatban

tízezrek és tízezrek maradnak ki az iskolából és a nyolcadikosok száma jóval alacsonyabb az indulók mennyiségénél. S ha az idevonatkozó adatokat abból a szempontból is megvizsgáljuk, hogy milyen a szociális összetétele azoknak, akik kimaradnak, s milyen azoké, akik a nyolcadik osztályig eljutnak, azt tapasztaljuk, hogy elsősorban a szegény — munkás, vagy parasztszármazású — gyermekek maradnak ki, s a jómódú szülők gyermekei azok, akik az általános iskolát el is végzik.

Ma ezek a tények, s mi nem fordíthatunk hátat a valóságnak, hanem szembe kell néznünk vele... Köznevelési politikánknek az eddiginél sokkal erőteljesebben kell arra törekednie, hogy a munkás- és parasztszármazású gyermekek ne csak megkezdjék, hanem el is végezzék az általános iskolát, amely képesíti őket arra is, hogy középiskolába lép-hessenek.²

Kétségtelen, hogy most, mikor az általános iskola első nagy sikerét aratta, s mikor küszöbén állunk annak az öt éves tervnek, mely az általános iskola fejlesztésére óriási lehetőséget ad, fel kell vennünk és sikerrel vehetjük fel a harcot az általános iskolai lemorzsolódás megszüntetésére, vagy döntő mértékű lecsökkentésére. Ezt a küzdelmet akarja segíteni az Országos Neveléstudományi Intézetben végzett munka, mely a lemorzsolódás okait vizsgálta.³

A lemorzsolódás kérdésének feldolgozásai.

Mielőtt az oknyomozó vizsgálatokat ismertetnénk, szükséges lesz utalnunk a lemorzsolódást országos viszonylatban tárgyaló feldolgozásokra.

Az Országos Neveléstudományi Intézetben készült el a lemorzsolódás országos térképe,⁴ a százalékarányok járások, ill. városok szerinti feltüntetésével. A térképről jól látható, hogy a lemorzsolódás nagyjában és egészében összefügg a területi egységek gazdasági viszonyaival.

Az országos helyzetkép számszerű kiértékelését, valamint összefüggéseit a beiskolázatlansággal, az analfabétizmussal és az iskolák fejlettségével, Berencz János feldolgozásából ismerhetjük meg.⁵ Itt az összes fontos adatokat megtaláljuk tájegységenként, megyénként és járásonként összeállítva. A legnagyobb lemorzsolódást mutató tájegység a Tiszántúl (79,4%), a legkisebbet Nagy-Budapest (53%) és Nyugat-Dunántúl (48,7%) mutatja.*

² Embernevelés, 1949. január. 1—2. l.

³ A lemorzsolódás elleni harcot a Párt sajtója és a pedagógus szaklapok már meghírdették. E sajtóhangok közül kiemelkedik a Szabad Nép 1949. február 10-i számában megjelent cikk.

⁴ Megjelent a Köznevelés 1949. március 15-i, 6. számában Székely Béla magyarázó cikkével.

⁵ Adatok a népoktatás helyzetének meghatározásához. (ONI Értesítő, 2. sz. 1949. június.)

* Míndezen a feldolgozások, e tanulmányhoz hasonlóan, a lemorzsolódási arányszámot az I. és VIII. osztály egyetlen adott időpontbeli létszámának különbségéből számítják ki. Az ilyen eljárással kapcsolatban számos általános iskolai pedagógus azt az igen érdemleges megjegyzést tette, hogy a mostani

E közlemények tanulsága szerint a lemorzsolódás összefügg a gazdasági, társadalmi és települési viszonyokkal, meg az iskolák fejlettségi fokával. Okainak vizsgálatánál tehát e szempontok nem mellőzhetők. Ugyancsak összefügg a lemorzsolódás az analfabétizmussal is, ami érthető, hiszen az egy-két osztályt végzett gyermekek írni-olvasni tudása megbízhatatlan és könnyen veszendőbe megy. Mikor tehát a lemorzsolódás okait akarjuk kiküszöbölni, egyúttal az analfabétizmus ellen is küzdünk.

Hogyan jön létre a lemorzsolódás?

A következőkben a „lemorzsolódás“ kifejezést, valamint a mögötte rejlő, közhasználatúan kialakult fogalmat kell szemügyre vennünk, abból a szempontból, hogy mennyire fedik a valóságot.

A kifejezésnek megvan az a veszélye, hogy félreérthető. Mögötte ugyanis egy kép van: ami lemorzsolódik, az *teljesen* elvész (t. i. az iskola számára). Ennek megfelelően nem egy példát idézhetnénk pedagógiai folyóiratokból is, hogy lemorzsolódást, azaz beiskolázatlanságot emlegetnek, utalva is arra, hogy a lemorzsolódás nem egyéb, mint a felső osztályok tanulóinak beiskolázatlansága.

Ez a felfogás nem felel meg a tényeknek. Helytelenségét már akkor megláttuk, mikor intézetünk egyik munkacsoportja, ez év elején a délpestvármegyei népoktatási kerület viszonyait tanulmányozta. Itt 78%-os lemorzsolódás mellett (10.000 I. osztályos, 2200 VIII. osztályos tanuló) a beiskolázatlanság szigorú kritikával sem volt többre tehető, mint 6—7%-ra. Ekkora arányú beiskolázatlanság pedig semmiesetre sem szerepelhet a nagymértékű lemorzsolódás főokaként. A magyarázatot megadta a tanulók születési dátumának a tanulmányi értesítőkönyvecskével számos iskolában való összevetése, legvilágosabban pedig Kecskemét város jól funkcionáló törzskönyvezésének átnézése. Mindezekből az derült ki, hogy az osztályismétlések, mégpedig főleg az alsó osztályokban történő többszöri osztályismétlések száma igen nagy. Éppen ennek következtében marad le és éri el néhány osztály elvégzése után az iskolaköteles kor felső határát, nagyszámú tanuló, — többnyire a nélkül, hogy beiskolázása forma szerint megszakadt volna.

VIII. osztály létszámát a 8 év előtti I. osztályéval kellene egybevetni, hogy megkaphassuk a lemorzsolódás helyes arányszámát. — Erre a következőket válaszoljuk: 1. A 8 évvel-ezelőtti I. osztály létszáma országos viszonylatban és a nagyobb területi egységeken belül nem mutatott jelentős eltérést az 1948/49-es I. osztály létszámával szemben. Lényegesen új arányok tehát a másféle számítási módból nem adódnának. (V. ö. 7. sz. jegyzetünket.) 2. A 8 év előtti I. osztályok hiteles létszámát megállapítani mind országos, mind helyi viszonylatban igen nehéz, illetve lehetetlen. 3. Ami az itt ismertetett oknyomozó vizsgálatainkat illeti: a lemorzsolódási folyamatot igyekszünk olyan részletességgel elemezni, hogy a 8 év előtti I. osztály sorsa lényegében kibontakozzék előttünk, — jöllehet pontos egykori létszámának meghatározására nem vállalkozhatunk.

A lemorzsolódás főtényezőjeként tehát a tömeges osztályismétléseket kellett felvenni. E mellett még számbaveendő, de mégis másodlagos tényezőként szerepelt az első osztályosok egy-két évvel elkészt (eléggyakran előforduló) beiskolázása.⁶

Hogy ez a megállapítás országos viszonylatban is érvényes, azt valószínűsíteni lehetett az országos adatok egybevetéséből. Az 1948—1949-es tanév létszámadatai szerint a lemorzsolódás (tehát az I. és VIII. osztályos tanulók létszámkülönbsége) 66,6%-os. Ez teljes egészében és döntően nem magyarázható a beiskolázatlansággal, mert az 1948. dec. 31-i népszámlálással kapcsolatos összeírás szerint a tankötelesek számának (1,219.054) csak 4,3%-át teszik ki a beiskolázatlanok (53.010).

A tankötelesek születési évfolyamonkénti létszáma országosan ma még nem áll rendelkezésünkre, de a fenti két adatnak az országosan összesített osztálylétszámokkal való egybevetéséből teljes biztonsággal következtethetünk arra, hogy az alsóbb osztályokban a születési évfolyamoknál jóval nagyobb osztálylétszámok számszerűen ellensúlyozzák a felsőbb osztályok alacsony létszámait.⁷

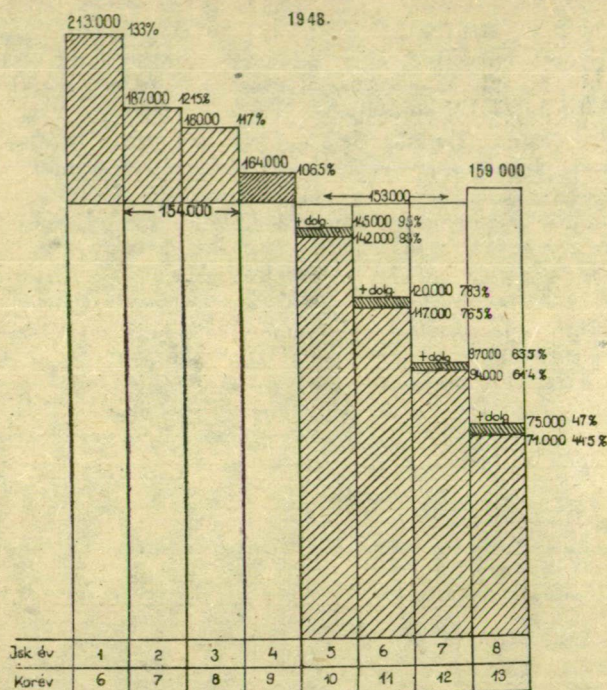
⁶ V. ö. ONI Értesítő 1. sz. 50—51. lap.

⁷ Errenézve, bár nem pontos, de arányaiban mégis helytálló számítást végeztünk. Az 1948/49-i tanév összesített osztálylétszám-adatait (dolgozók általános iskolái nélkül és ezrekre kerekítve) egybevetjük azokkal a születési évfolyam-létszámokkal, melyek az 1941-es népszámlálás adataiból megközelítően kikövetkeztethetők. A két számsor és arányuk így alakul:

	1948.							
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Osztálylétszám ezrekben	213	187	180	164	142	117	94	71
A megfelelő szül. évf. kb. létszáma	154	154	154	154	153	153	153	159
Az osztálylétszám a születési évf. %-ában	133	121.5	117	106.5	93	76.5	61.4	44.5

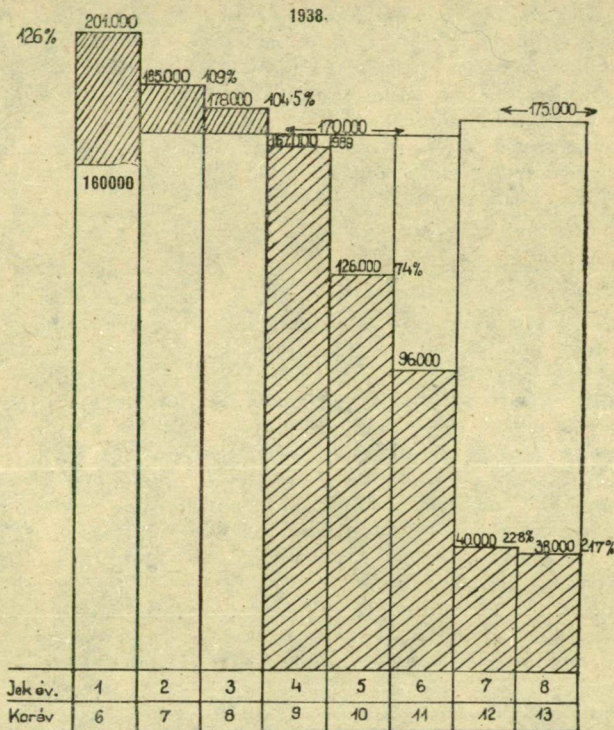
A százalékszámok sorozata valószínűsíti az (alsó osztálybeli) osztályismétléseknek a lemorzsolódásban játszott nagy szerepét. (A táblázatot egyébként óvatosan kell használni, mert pontatlansága a születési évfolyam-létszámok hozzávetőleges volta miatt nyilvánvaló: A felső osztályok létszámhiánya 205.000, az alsók létszámtöbblete pedig csak 128.000. A különbség is 66.000, holott tudjuk, hogy a beiskolázatlanok létszáma hiteles adat szerint csak 53.000 és e szám nagyobb része is az alsóbb osztályokra esik.)

Összehasonlításképpen alább hasonló táblázatot közlünk az 1938-as év adataival. (A születési évfolyamok itt is hozzávetőlegesek, mert az 1930-as népszámlálás adataiból következtettük ki őket. Az V. és VI. osztály létszámadatai részben, a VII. és VIII. osztályéi egészen, a polgári iskola és a középiskola megfelelő osztályának valószínű létszámadataiból adódtak.)

	1938.							
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Osztálylétszám ezrekben	201	185	178	167	126	96	40	38
A megfelelő szül. évf. kb. létszáma	160	170	170	170	170	175	175	175
Az osztálylétszám a szül. évf.%-ában	126	109	104.5	98	74	56.4	22.8	21.7

A két táblázat összehasonlításra érdemes. Az 1948-as tábla alsó osztályainál mutatkozó magasabb százalékszám világosan arra utal, hogy a háborús és inflációs évek kiesései után erőteljesen megindult a beiskolázás. A „konzolidált” Horthy-rendszer egy béke-esztendőjéről szóló táblázatban igen jellemző a százalékszám hirtelen esése a IV., majd újabb óriási esése a VI. osztály után. A számokból kiderül, hogy a mintegy 1,360.000 főnyi, mai értelemben tanköteles lakosságból 329.000 formálisan sem részesült mindennapos iskolázásban, azaz népi demokráciánk mértéke szerint mérve mintegy 24%-ot tett ki a teljes beiskolázatlanság. (A 6 népiskolai osztályra nézve az egykorú adatközlések 7,5%-ban jelölték meg a beiskolázatlanságot. Statisztikai Zsebkönyv, 1939. 200. lap.)

De mi az oka annak, hogy a külvárosok munkáslakosságának és a szegényparasztoknak gyermekei sokkal nagyobb mértékben maradnak le, mint a belvárosi polgárgyermekek és a kulákok fiai, leányai? Nyilvánvalóan nem az, hogy a munkás- és szegényparaszt-gyermekek csekélyebb szellemi képességűek, ezért megbuknak, aminek következtében ismételnék, és végül lemaradnak. Tudjuk, hogy a jogszabályok, a nyilvántartások és statisztikák azt tartják beiskolázottnak, aki beiratkozott, vagy akit hivatalból beírtak az iskolába. De tudnunk kell azt is, hogy a beírtak közül sokan az évnék egy nagy részében vagy az egész évben nem járnak iskolába. Ennek az iskolába nem járásnak okai csaknem kizárólag anyagi természetűek. Ezért maradnak le leginkább a sokgyermekes, nehezen élő munkás- és szegényparaszt-szülők gyermekei. Innen van, hogy az általános iskola VIII. osztályos tanulói közt a kulák gyermekek országos arányszáma megközelíti az üzemi munkás-ság és a szegényparaszt-ság gyermekeinek együttes arányszámát.⁸

⁸ Mérei Ferenc: A kétféle műveltség. Embernevelés, 1949. január. 26. lap.

Mindezek alapján a következő kérdésekre szeretnénk válaszolni:

1. *Bizonyítható-e, hogy a munkás- és szegényparaszt-gyermekek formális beiskolázottsága mögött tényleges beiskolázatlanság (időszakos, vagy egészsévi) bújkik meg, amely az osztályisméltléseket okozza?*

2. *Ha igen, mik ennek az okai?*

3. *Milyen egyéb lényeges okai vannak a munkás- és szegényparaszt-gyermekek iskolai lemaradásának?*

4. *Hogyan küszöbölhetők ki az okok?*

Vizsgálataink helye.

A lemorzsolódás okairól az iskolaügyi közzéleményben, a pedagógusok között forgalomban lévő nézetek sokkal inkább fedik a valóságot, mint a lemorzsolódás megnyilvánulási formájára vonatkozó, már megbírált elképzelések.

Az okok elemzésére mégis nagy szükség van, hogy fegyvert adhasunk a lemorzsolódás ellen küzdő iskolapolitikánk és nevelőink kezébe.

Az okokat kutató munkánkat természetesen nem végezhettük az egész ország anyagával. Ki kellett választanunk egy-két települést, még pedig olyanokat, amelyek: 1. Jól reprezentálják a szocialista kultúrpolitikánk célkitűzései szempontjából érdekes viszonyokat, — azaz munkás- és szegényparaszt lakosságúak. 2. Általános iskolai tanulóikat maguk iskolázzák (tehát más községbe átjárás legfeljebb jelentéktelen mértékben van). 3. Tanulólétszámuk elég nagy ahhoz, hogy viszonyaikból általánosabb érvényű következtetéseket lehessen levonni, de viszont 4. elég kicsiny ahhoz, hogy beható vizsgálat és feldolgozás tárgya lehessen.

E föltételeknek mint *munkástelepülés* megfelelt a mintegy 12.400 lakosú *Pestszentimre*, Nagy-Budapesthez tartozó déli peremközség. Lakosságának foglalkozás szerinti megoszlására nézve pontos népszámlálási adataink még nincsenek, saját számításaink szerint az általános iskolai tanulók 45%-ának szülei ipari és közlekedési nagyüzemben dolgozó munkások, 12%-ot tesznek ki a kisipari alkalmazottak gyermekei. A napszámosokkal (7%), alkalmi munkásokkal stb. együtt a munkássághoz számítható származás szerint a tanulók 74%-a. Ebben a számban az öntudatos proletárokon kívül természetesen benne vannak jellegzetesen lumpenproletár elemek is, köztük olyanok, akik betegség, özvegyesség és egyéb egyéni szerencsétlenségek miatt, illetve egyszerűen munkakerülésből a község határában lévő fővárosi szeméttelopen „guberálnak“, fő- vagy mellékfoglalkozásként. Az üzemi munkások főleg Kispeszt (Hofherr, Porcellán), Kőbánya (Magnezit, Kistext, Ganz-Waggon, Fémáru, Kerámia, Hutter és Schrantz) gyáraiban dolgoznak; a csepeli W. M.-ben elég számosan, kevesebben pedig Budapest belterületén és északi részén (pl. XIII. kerületi Csavargyár). A lakosság munkásjellegének megfelel politikai öntudata: a koalíciós időszak választásain 80% körül volt a munkáspárti szavazatok száma s a két párt közül a kommunisták voltak az erősebbek. A tanulók 11%-ának szülei önálló iparosok, kereskedők, 6% az értelmiségi, 5,5% a hivatali segédszemélyzet arányszáma.

A település apró, kertes házakból áll. Így a sertés- és kecsketartás, a veteménytermesztés a lakosság jelentős részének élelmezését egészíti ki, viszont az aránylag nagy terület, tekintve három iskola koncentrált fekvését, a kisebb gyermekek iskolába járását némileg nehezíti.

A község egyébként az egyik legelszigeteltebb nagybudapesti település, bár a legközelebb (2 km-re) eső Pestszentlőrincsel 1947 óta összeköti a nagyjelentőségű villamosvonal. Részben ennek tulajdonítható, hogy igen kevés általános iskolai tanuló jár a községen kívüli iskolába. (A Lőrinchez legközelebb eső, a tanulók mintegy negyed-részét magábanfoglaló iskolakörzethől is csak hatan járnak át; jellemző viszont, hogy ezek közül háromnak kereskedő, egynek ügynök, egynek szabómester az apja.)

A *szegényparasztság* gyermekeinek lemorzsolódását *Szabolcs megyében* vizsgáltuk, mert a népoktatás helyzetének számszerű feldolgozásánál⁹ (Szatmárral együtt) ez a megye mutatta a legrosszabb összetített pontértéket. Tanulóinak 80%-a lemorzsolódik. (Ennél is rosszabb számot csak Szatmár és Bihar mutat.)

Előkészítő szemlének során, hogy kellően reprezentatív és feldolgozásra alkalmas mennyiségű anyagra tegyünk szert, három települést, illetve településcsoportot választottunk ki.

A 87% átlagos lemorzsolódású ligetaljai járásban van Nyírlugos nagyközség 3900 lakossal. Fejlődésén meglátszott, hogy a legközelebbi vasútállomás 7 kilométerre volt, legújabb eredményként azonban (főleg erdőkitermelést szolgáló) keskenyvágányú vasútvonal köti össze a 40 km-re lévő Debrecennel. A földosztáskor csaknem 3000 hold került mintegy 500 igényjogosult tulajdonába. (Fejenként átlag 5,4 hold.) Az általános iskolába járó gyermekek 94%-ának szülei őstermelők, mégpedig 0,3%-ban 50—100, 7,3%-ban 20—50, 31%-ban 10—20, 43%-ban 5—10 holddal, 12,5%-ban 5 holdnál kevesebb földdel. A lakosság osztályhelyzetének megítéléséhez is szükséges tudnunk, hogy a 10—20 holdas gazdák általában nem tartanak alkalmazottat. A majdnem kötött homoktalaj közepesen aluli termékenységű. A fő termények a rozs, a burgonya, a napraforgó. A felszabadulás óta a község gazdasági tekintetben igen sokat haladt, amit jól szemléltet, hogy míg 1944 őszén 250, ez évben már 800 igavonó állattal rendelkezett. Új, korszerű ekék terjedtek el, az ekekapák száma tízszeresére nőtt. A földművesszövetkezet elősegíti nemesített vetőmagokkal a szerződéses termelést, a 10.100 holdnyi terület több mint 10%-át ilyen módon vetették be. Több táblásan gazdálkodó csoport működik, egy 600 holdnyi táblában csillagfürtöt termeltek igen jó eredménnyel. A gépesítés, részben a 4 km-re lévő gépállomás segítségével, előrehaladó. Ez évben már 5 traktor szántott a határban, míg 1944-ben egy sem. A felszabadulás után két tanya-csoport létesült, összesen mintegy 130 új házzal. A határban 300 holdas, a termelésre igen jó hatású állami birtok volt, ez azóta még nagyobbodott.

⁹ Lásd Berencz János id. közleményét, ONI. Értesítő 2. szám.

A községben a kulákok politikai befolyása régebben érezhető volt és ezzel kapcsolatosan az egészében görög és római katolikus lakosság jelentős része klerikális hatás alatt is állott.

A második vizsgált településcsoport három, Nyíregyháza határában fekvő egységből áll: a várostól északnyugatra 9 km távolságban lévő Királytelekpusztából, az ugyanebben az irányban további 6 km-re fekvő Varjulapos tanyából és a Királytelektől nyugatra 3 km-re található Ferencpanyából. Az előbbi kettő vasúton és műúton egyaránt jól megközelíthető, Ferencpanya összeköttetése lényegesen rosszabb. A három település iskolásgyermekének kétharmadrészt Királytelekpuszta adja. Ez a Dessewffyek birtokának egyik központja volt valamikor, jellegzetes majortelepülés, ahol a földszintes, de rengeteg teremmagaságú lakószobával, vízvezetékekkel és központi fűtéssel ellátott kastély, a gótikát rosszul mímelő, piros bádogtetejű templom különös összhangba olvadhatott a kietlen cselédházakkal és istállókkal. Ma a felszabadult dolgozó parasztsaládok két sor egészséges, új házban laknak a bekötőút mentén, s a kastélyban tanulóotthon van. Az iskola mellett a gépállomás, a posta s egy-két bolt és iparosműhely avatja Királytelekpusztát kisebb központtá a tanyavilágban. Egyébként mind a három település lakói túlnyomórészt földhözjuttatott, volt uradalmi cselédek. Az iskolásgyermek 91%-ának szülei földművelők, a leggyakoribb birtoknagyság 5—10 hold (61%); 5 holdon alul 19,5%, 10—20 holddal 8,4% az arányszám és csak a tanulók 1,5%-a származik 20—50 holdas családból. A települések újabb gazdasági fejlődését megfelelően ismertetni nem tudjuk, mert az erről kért beszámolót nem kaptuk meg, de mikor néhány iskolásgyermek családját meglátogattuk, volt alkalmunk tapasztalni, hogy a szabadbá lett egykori cselédek az utóbbi években gazdaságilag egyre erősödtek és az újabban létesített gépállomás máris sok problémájukat oldotta meg. E települések, mint láthatjuk, multjukban és jelenükben sokkal inkább agrárproletár jellegűek, mint Nyírlugos. A kulákság politikai súlyáról itt alig, klerikális hatásról is kevésbé beszélhetünk. A dolgozó parasztságot között itt jelentékeny és egyre erősödő kommunista élcsapat alakult ki, a kisgazdapártiak helyett is inkább parasztpártiak vittek szerepet.

A harmadik településcsoport, amelyen a lemorzsolódásra vonatkozóan adatgyűjtést végeztünk, a következő két részből áll: A Nyírpazony község határában fekvő, de gazdaságilag Nyíregyháza felé gravitáló, onnan vasútvonal és műút mentén 7 km-re eső Sóstóhegyből, valamint a vele iskolaszervezetileg egységet alkotó, Kótaj községhez tartozó Rókahegyből. Sóstóhegy túlnyomórészt szőlő és gyümölcsös, egészében hegyközség jellege van. A multban területe jelentékeny részben a Nyíregyházán élő úri birtokosok kezében volt, lakosságát főleg cselédek, zsellérek, kisebb számban szerződéses vincellérek tették ki. A felszabadulás utáni földosztás itt és a hasonló gazdasági szerkezetű Rókahegyen az intenzív termelési formának és a régi birtoknagyságoknak megfelelően, jelentős részben 5 holdon aluli birtokokat hozott létre. Az általános iskolai tanulók 41,5%-ának szülei rendelkeznek ilyenekkel; az 5—10 holdas szülők arányszáma 35, a 10—20 holdasoké 2,5%.

A 14%-nyi mezőgazdasági munkással, napszámossal együtt az agrár-foglalkozású lakosság arányszáma 93%. A 4,7%-nyi közszolgálati alkalmazotti Nyíregyházáról rajzott ki. A földhözjuttatottak egyébként nemcsak szőlő- és gyümölcsstermesztéssel, hanem szántóföldi műveléssel is foglalkoznak; újabban sikereket értek el a dohánytermeléssel. A termelőszövetkezeti fejlődés megindult.

A nagy lemorzsolódás, az analfabétizmus és Pócspetri megyéjének fent ismertetett három település csoportja a mi szempontunkból jól kiegészíti egymást. Nyírlugos mint túlnyomóan szegényparaszti, de jelentékeny, a kulákságba átmenő középparaszti lakossággal bír, főleg zárt, kisebb részben szórt településű nagyközség; a királyteleki csoport mint a régi cselédvilág felszabadult és fejlődő utóda; a sóstóhegyi csoport mint egy intenzív földművelési formákat felmutató, sajátos szegényparaszti település.

A települések a szegényparasztság viszonyait jól reprezentálják, hiszen valamennyi feldolgozott iskola teljes tanulólétszámának 45%-a 5—10 holdas; 22%-a 5 holdnál kevesebbet birtokló szülőktől, 3,8%-a pedig földtelen mezőgazdasági munkásoktól, napszámosoktól származik.

Célunknak megfelelt az is, hogy, bár Királytelekről és Sóstóhegyről egy-két tanuló bejár Nyíregyházára, ezek száma jelentéktelennek mondható és a lemorzsolódás vizsgálatát nem zavarja.

A vizsgálati eljárás ismertetése.

A kiszemelt települések iskoláiban a következő vizsgálati eljárást alkalmaztuk:

Adatfelvételi űrlapot szerkesztettünk, melynek első része a tanulók korát, osztályát, beiskolázási időpontját tisztázta, valamint azt, hogy első beiskolázása óta melyik tanévben hányadik osztályba járt, kapott-e bizonyítványt, mikor és miért ismételt, hagyott-e ki egész tanévet és miért? A következő kérdések az iskolai mulasztásokra, tanulmányi eredményekre, tankönyvvel, tanszerrel való ellátottságra vonatkoztak. Egy nagyobb kérdéscsoport a tanuló otthoni környezetét puhaltotta (szülők foglalkozása, testvérek száma, kereseti és vagyoni, lakásviszonyok), valamint foglalkoztatottságát a termelő és háztartási munkában. Az erősebben elmaradt és az idősebb korosztályú tanulók általános jellemzésére, érdeklődési irányára és terveire nézve még tettünk néhány kiegészítő kérdést, ezeket azonban ezúttal nem szántuk szám-
szerű feldolgozásra.

A kérdőlapokat minden egyes gyermekről az *osztálytanítók*, illetőleg *osztályfőnökök* töltötték ki. Ezután a lapokat átnézve, kiválogattuk a legjellemzőbb 10%-ot, mégpedig úgy, hogy az összlétszám 7%-át a leginkább elmaradt, 3%-át pedig az egészen normálisan haladó tanulókból szelektáltuk. Az így kiválasztott tanulókat iskolánként egy vagy két erre alkalmasnak látszó *pedagógus* meglátogatta. Általunk megadott szempontok szerint megbeszélte a szülőkkel és a tanulóval a gyermek eddigi iskolai pályáját, törekvéseit, közelebbről is felderítette a család gazdasági helyzetét, a szülők és a gyermek munkaviszonyait, életkörülményeit, tájékozódott a szülők politikai öntudatára, képzett-

ségére, általános műveltségi színvonalára, és a családi nevelés légkörére, az iskolához való viszonyára nézve. Ezekkel a fő pontokkal a látogatásról utólag *jegyzőkönyv* készült.

A kérdőlapok fő adatait számszerűleg feldolgoztattuk és az így nyert statisztikai adatok a jegyzőkönyvekkel együtt adták tanulmányunk alapját. Ezenkívül *felhasználtuk még a tanítók által készített összeírásokat a formálisan is beiskolázatlanokról, az iskolába hosszabb időn át nem járókról, valamint a V. K. M. statisztikai osztályának januári és júniusi, a vizsgált iskolákra vonatkozó kérdőlapjait és a tankötelesek népszámlálási összeírását.* Számos, több napot kitevő helyszíni szemlének szintén nagy segítségünkre volt.

Lemorzsolódás és iskolafejlettség.

Rátérve immár a vizsgált települések lemorzsolódásának ismertetésére, azt látjuk, hogy a négy pestszentimrei iskola 1317 főnyi tanulólétszámából I. osztályba járt 242, VIII-ba 96 tanuló; a szabolcsmegyei nyolc iskola 1214 tanulójaiból 233 volt az I., 58 a VIII. osztályos. Ez tehát Pestszentimrén 60,3%-os lemorzsolódást jelent, ami jobb az országos átlagnál (66%), viszont rosszabb Nagy-Budapest 53%-os arányszámánál. A pestkörnyéki munkáslakta püremvárosokra nézve jellemzőnek vehető. A vizsgált szabolcsi települések 75%-os átlaga viszont áll annyira közel a szabolcsi és tiszántúli mutatószámhoz (80% körül), hogy általánosabb érvényű megfigyelésekre jogosítson.

Pestszentimre Szabolcsénál jobb lemorzsolódási aránya összefügg iskoláinak fejlettebb voltával. (Ennek gazdasági alapjait, a lakosság munkájának nagyobb termelékenységét, kedvezőbb jövedelmi viszonyait és főleg a község zártabb települési formáját természetesen nem szabad szem elől téveszteni.) Iskoláinak fejlettségi mutatószáma 88, szemben a szabolcsi települések 121,2-es indexével.¹⁰

Az összefüggést mutatja az a tény is, hogy az országos (113,9), a nagybudapesti (65,3) és a szabolcsi (132,6) fejlettségi mutatószám szintén korrelatív a megfelelő lemorzsolódási százalékokkal.

Fiúk és lányok lemorzsolódási aránya.

Ha mindkét vizsgált területen külön is szemügyre vesszük a fiúk és lányok lemorzsolódási arányát, akkor sajátos különbséget figyelhetünk meg. A lányok lemorzsolódási aránya Pestszentimrén is rosszabb

¹⁰ Az iskolafejlettségi index, melyet Berencz János alkalmazott először népoktatásunkról szóló idézett feldolgozásában, 3 mutatószám összegezéséből adódik: Az egy tanteremre és az egy tanerőre eső tanulók számából, továbbá 3 tanteremnél, 4 tanerőnél kevesebbel rendelkező fejletlen iskolába járó tanulók százalékarányából. A nagyobb mutatószám fejletlenebb viszonyokat jelent. Pestszentimrén egy tanteremre 60, egy tanerőre 28 tanuló jut. E számok a szabolcsi településekre nézve 57 + 42, de itt hozzájuk járul még a fejletlen iskolába járó tanulók 25,2 százalékszámára. (Ilyen fejletlen, csupán részben osztott kis iskolák: a Nyírlugos határában lévő Szennyes és Cserhágy tanyacsoport, továbbá Varjúlapos, Ferenc tanya, meg Rókahegy iskolái.)

a fiúknál, 62%, illetve 58.5%, de ez az eltérés Szabolcsban egészen szembetűnő: a fiúk 64.6%-ával szemben a lányok 87.2%-a áll. (Az I. osztályban 124 fiú és 109 lány, de a VIII-ban 44 és 14.) Ezt egybevetve azzal a ténnyel, hogy a vizsgált szabolcsi települések VI. osztályaiban a két nem még 56—45, VII. osztályaiban 46—37 létszámmal szerepel, s az alsó osztályok 47.5%-a után a lányok aránya a felső tagozat átlagában csak 44.5%-ra csökken, így következtetünk: A lányok között az egy és többéves lemaradások éppoly gyakoriak, mint a fiúknál, csakhogy szegényparasztságunk lányai az iskolaköteles kor betöltésével, többnyire éppen a VIII. osztály előtt, ma még könnyebben hagyják abba az iskolát. Mert, míg a fiúknál mindig van egy csoport, amelyik iparos-tanulóként vagy középiskolában tovább akar haladni s ezt szülei is támogatják, a dolgozó parasztság lányaira nézve ez jelenleg még mindig sokkal kevésbé áll fenn. A nők egyenlőtlenségének ezt a tévhitét számos szabolcsi jegyzőkönyvünk bizonyítja s erre más vonatkozásban még rátérünk. A parasztlányok nagyobb lemorzsolódásának tényét egyébként nagyobb számú adat segítségével bizonyára általános érvénnyel is igazolni lehet.

Az ismétlésekből eredő éveszteségek.

Ami a lemorzsolódás megnyilvánulási formáját illeti, a helyi részlet-adatokkal is bizonyítani akarjuk, hogy itt nem az idősebb korosztályok formális beiskolázatlanságáról van szó, hanem ennél nehezebben megfogható jelenségekről. A beiskolázatlanokról teljes és pontos adatokat szerelnünk ugyan nem sikerült, de két pezsztentimrei iskolakörzet Intézetünk számára végzett összeírásából arra következtethetünk, hogy a formális beiskolázatlanság a községben nem több 3%-nál. A nyírlugosi összeírás szigorú elbírálással 8—10%-ra enged következtetni. E számok alacsonyak ahhoz, hogy a nagy lemorzsolódást alapvetően meghatározzák. Jegyzőkönyveinkben is bizonyított ugyan a még iskolaköteles, de a 14. évhez közeljárt tanulók elmaradási hajlama, de ez a VIII. osztályok alacsony létszámának alakulásában nem lehet döntő faktor. Ezt az is mutatja, hogy az osztálylétszámok fokozatosan csökkennek.¹¹

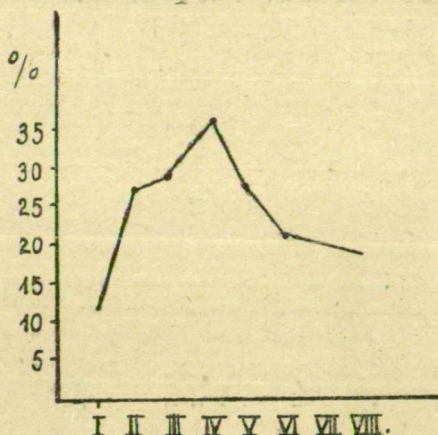
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Pestszentimre ...	242	202	203	186 ⁹⁹	163	128	97	96
Az I. osztályt 100-nak véve ..	100	83'5	84	77	67	53	40	39'7
Szabolcsi tele- pülések	233	225	201	196	166	101	83	58
Az I. osztályt 100-nak véve ..	100	96'5	86'5	84	71	43'3	35'6	25

¹¹ 1949. januári adatok.

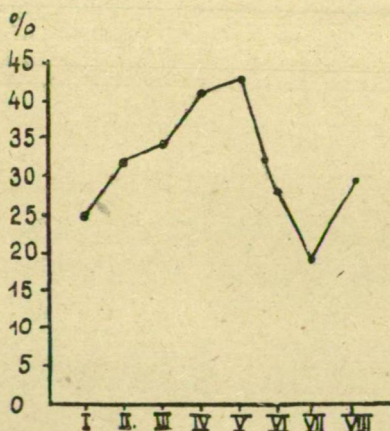
E mellett valószínűséggel bizonyítható, hogy a beiskolázatlanság nagyjából egyenletesen oszlik meg az évjáratok között. Az iskolába járó tanulók születési évfolyam szerinti létszáma ugyanis elég egyenletesen alakul Pestszentimrén 165, a szabolcsi településeken 155 körül.

A születési évfolyamok természetesen nem egyenletesen foglalnak helyet a megfelelő osztályokban. Hozzávetőleges, de arányaiban helyes számítás alapján adjuk az egyes osztályokban lévő, normálisnál idősebbek százalékszámait.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Pestszentimre ...	14'5	26'9	29'6	35'5	27'3	22'2	20'0	18'7

Szabolcsi települések	24'0	31'4	34'4	40'3	42'2	27'8	19'3	29'3
-----------------------------	------	------	------	------	------	------	------	------

(A részletszámításokat l. két külön táblán. 19—20. l.)

Osztály	Melyik évben született											Összesen	Normálisnál idősebb	
	1942	1941	1940	1939	1938	1937	1936	1935	1934	1933	1932		sz.	%
I.	143	63	20	7	6			1			1	241	35	14'5
II.		99	53	22	15	10	7	1	1			208	56	26'9
III.			90	67	34	20	5	7				223	66	29'6
IV.				69	58	43	20	7	1	1		199	72	35'5
I-IV.	143	162	163	165	113	73	32	16	2	2		871	223	25'6
V.					68	62	20	12	6	2		179	49	27'3
VI.						45	60	26	3	1		135	30	22'2
VII.							45	35	17	3		100	20	20'0
VIII.								40	38	16	2	96	18	18'7
V-VIII.					68	107	134	113	64	22	2	510	117	23'0
I-VIII.	143	162	163	165	181	180	166	129	66	24	2	1381	346	25'0

(E táblázat osztálylétszámai némileg eltérnek a szövegben közölt számsortól, mert más időpontbeli adatszolgáltatásból erednek.)

A vizsgált szabolcsmegyei iskolák tanulójának megoszlása korosztályok szerint. 1948/49.

Osztály	Melyik évben született											Össze- sen	Norm. idősebb	
	1942	1941	1940	1939	1938	1937	1936	1935	1934	1933	1932		sz.	%
I.	105	72	30	8	10	6	1	1				233	56	24'0
II.		83	71	28	15	15	8	4	1			225	71	31'4
III.			66	66	32	17	12	7	1			201	69	34'4
IV.				57	60	38	27	10	3	1		196	79	40'3
I-IV.	105	155	167	159	117	76	48	22	5	1		855	275	20'3
V.					44	52	27	36	6	1		166	70	42'2
VI.					1	31	41	18	9		1	101	28	27'8
VII.							25	42	12	4		83	16	19'3
VIII.								21	20	14	3	58	17	29'3
V-VIII.					45	83	93	117	47	19	4	408	131	32'0
I-VIII.	105	155	167	159	162	159	141	139	52	20	4	1263	406	32'0

E számsorok elég jellegzetesen utalnak a lemorzsolódást okozó évszetségekre, ismétlésekre. A normálisnál idősebbek abszolút számban sokan vannak ugyan a kezdő osztályokban is, de arányszámuk egyelőre kisebb, mert ezekben az osztályokban még mindenki „megfordul”. A IV—V. osztályba már nem jut el mindenki, viszont a túlkorosok még sokan vannak, tehát arányszámuk nagyobb. A IV—V. osztályban „megtorlódott” túlkorosok közül később egyre többen érik el a tankötelezettség felső korhatárát, arányszámuk tehát csökken a normálisan haladók százalékarányának javára.¹²

Ha a most elmondottakhoz még felhozzuk, hogy a 13—14 éves, de még csak III—V. osztályba járó tanulók adatfelvételi lapjain elég nagy számban és igen szemléletesen bontakozott ki előttünk az a jellegzetesség, hogy a tanuló általában minden évben beiratkozott, de néhányszor „bizonyítványt nem kapott”, „nem járt”, vagy „megbukott” és e miatt több osztályt olykor többször is ismételt, — akkor úgy gondoljuk, újra bizonyítottuk, hogy a formális, nyilvántartott beiskolázatlanság a vizsgált területeken nem olyan mérvű s a születési évfolyamok közt nem oszlik meg olyan egyenlően, hogy a nagymértékű lemorzsolódás a magasabb évfolyamú tanulók egyszerű elmaradásával volna magyarázható. A beiskolázatlanság — adataink szerint — inkább az iskolai pályák elején, késői beiratkozás formájában befolyásolja a lemorzsolódást. (L. alább.) *Tehát feltesszük, hogy a lemorzsolódás lényegében a tanévszetségek következménye, mégpedig elsősorban osztályismétléseké, másodsorban késői beiskolázásé.* (Az osztályismétlések viszont, feltehetően a formailag beiratkozott tanulók valóságos iskolába nem járásából adódtak ilyen tömegesen.)

A késői beiskolázás és az ismétlések szerepe.

Hogy ezt a feltevést bizonyíthassuk s az okokat különválasztva mérlegelhessük, a tanulókat három nagy csoportba osztottuk. *A)* jelzést kaptak a veszteség nélkül haladók, *B)* jelzést akik egy évet és *C)* jelzést, akik két vagy több évet veszítettek. E csoportosítás alapján a két vizsgált terület adatai a következőképen alakulnak:

	Össz- létszám	A. csoport			B. csoport			C. csoport		
		össz.	fiú	leány	össz.	fiú	leány	össz.	fiú	leány
Pestszentimre										
Összlétszám %-ában	1317	828	382	446	267	128	138	222	118	104
Csoportlétszám %-ában		63			20.6			16.4		
			46	54		48	52		53	47
Szabolcsi települések										
Összlétszám %-ában	1214	679	337	342	250	141	118	276	166	110
Csoportlétszám %-ában		56			21			23		
			49.5	50.5		55	45		60	40

¹² E számsorok természetesen nem mondanak ellent a 9. J. 7. sz. jegyzetben országos adatokból közölt, egyébként a vizsgált területekre is össze-

E táblázatból éppúgy, mint a lemorzsolódási arányszámokból kiténik, hogy a normális iskolai pályát megfutó tanulók arányszáma a pestvidéki peremvárosban nagyobb, mint a szabolcsi szegényparaszti településeken. Meglepőbb az, hogy a fiúk mindkét területen a lányoknál nagyobb arányban jelentkeznek a nagyobb lemaradású C) csoportban. Hogy a lányok lemorzsolódási arányszáma mégis rosszabb, arra nézve csak a már fentebb (17. l.), ismertetett magyarázatot hozhatjuk fel. A következőkben főleg a C) csoporthoz tartozó tanulók adatait fogjuk segítségül venni, abból a célból, hogy a lemorzsolódás okaihoz közelebb férkőzhessünk.

A következő tábla az ismétlések és a késői beiskolázások szerepét mutatja.

	C. csoport létszáma	Elkészve iskoláz- tatott be					Nemjárás és elég- telen bizonyítvány miatt ismételt					
		1	2	3	4 v. több	össz.	1	2	3	4 v. több	össz.	
		évvel					évet					
Pestszentimre												
C-létszám %-ában	222	43	45	21	11	120	54	69	26	18	167	75.2
Szabolcsi települések												
C-létszám %-ában	276	74	29	10	9	122	49	111	62	21	243	90

A táblázatról látható, hogy a két és több évvel lemaradt tanulókból Pestszentimrén 75%, Szabolcsban 90% vesztett évet ismétléssel. Az ismétlések jelentőségét mutatja, hogy legnagyobb a kétszer és Szabolcsban még nagy a háromszor ismétlő tanulók száma. A késői beiskolázás jelentőségét szintén mutatja a táblázat. (Hogy ez Pestszentimrén a nagyobbfokú, az részben talán azzal magyarázható, hogy a községet a fasiszták egészen kiürítették és a következő két évben is sok gyermeket a szülők vidéken helyeztek el. Az ekkoriban 6 évet betöltő gyermekek közül sokan estek el a beiskolázástól.)

Éveszteségek az I. osztályban.

Vizsgálunk kell most, ugyancsak a C)-típusú tanulók adataira támaszkodva, hogy melyik osztályban fordult elő a legtöbb éveszteség.

állítható százalékszámok, mert ott a teljes népesség valószínű születési évfolyamainak a megfelelő fokú osztály tényleges létszámához való arányát állítottuk össze, itt pedig a valóságos osztálylétszámokon belül a normálisnál idősebbek százalékát.

	A C-típusúak közül évet veszített az								A C-típus összes év vesztesé- gé*	C-cso- port lét- száma
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.		
	osztályban									
	Pestszentimre									
Az I. osztályhoz vi- szonyított %-os mutatószám	149	46	42	46	49	11	3	—	462	222
	100	31	28.2	31	33	7.4	2	—	—	—
	Szabolcsi települések									
Az I. osztályhoz vi- szonyított %-os mutatószám	170	116	100	67	68	24	3	1	549	276
	100	68	58.7	39.4	40	14.1	1.8	0.6	—	—

* Az első beiratkozás után.

A két számsor jól mutatja, hogy a lemaradó tanulók legnagyobb mértékben az első osztályban veszítettek évet. Az iskolázás kezdeti nehézségeit a legnehezebb áttörni a szegény, sokgyermekes családból származó, esetleg távolról iskolába járó kis gyermeknek. Az első osztálybeli nagyfokú lemaradás pedagógiailag jól érthető tényének nagy művelődéspolitikai jelentősége van. Az iskolai pályájuk elején hátráltatott tanulók nemcsak, hogy a VIII. osztályt nem érik el, hanem jelentős részükben csak néhány alsó osztályt végeznek el, tehát alacsony műveltségi színvonalon, gyakran a fél-analfabétizmus fokán maradnak. A lemorzsolódás ellen tehát nemcsak azért kell tovább küzdenünk, hogy nyitott iskolarendszerünk segítségével a dolgozó nép minden gyermekének a magasabb művelődés, továbbtanulás egyenlő lehetőségét biztosítsuk, hanem azért is, hogy a megkezdett úton továbbhaladva, felszámoljuk azt a — különösen szegényparasztságunk körében — jól ismert embertípust, amelyiknek az írás, olvasás, a számolási alpműveletek nehézséget okoznak, jöllehet analfabétának nem számítható.

A fenti abszolút számsorok alakulása természetesen azzal is összefüggésben van, hogy az osztálylétszámok az I., illetve az alsó osztályokban a legnagyobbak. Ez a tény azonban már elsősorban éppen a nagy I. osztályos lemaradás következménye. Másrészt, ha összehasonlítjuk az I. osztálybeli évveszteségekhez viszonyított magasabb osztálybeli mutatószámokat, a múlt tanév magasabb osztályai létszámának az I. osztály létszámához viszonyított indexeivel (17. l.), akkor azt látjuk, hogy az I. osztályos veszteségindexek sokkal erősebben kiugranak, mint az I. osztályos létszámindexek. Vagyis az 1948/49-es tanévben már sokkal jobb volt az I. osztályosok továbbhaladása, mint az utóbbi, kb. 8 tanév átlagában. (Az I. osztályos veszteségindexben ugyanis az összes általános iskolai tanulók I. osztályban szenvedett veszteségei szerepel-

nek.) Az I. osztályban történt régebbi lemaradások viszont világosan láthatók a jelenlegi magasabb osztályok létszámában és a lemorzsolódási arányszámában.

Fel kell vetnünk a kérdést: mi az oka annak, hogy Pestszentimrén az I. osztálybeli veszteségek még sokkal inkább kiugranak, mint a vizsgált szabolcsi iskolákban? Talán az, hogy a peremvárosban kevésbé érvényesülnek iskolán kívüli hátráltató hatások, mint pl. a gyermek igénybevétele pásztorkodásra, a nagy távolságok, — és éppen ezért az I. osztály elvégzésével kapcsolatos szorosabban pedagógiai nehézségek nagyobb számszerű súlyt adnak ki. A kérdésre azonban csak szélesebbkörű adatgyűjtés feldolgozásával tudnánk megnyugtatóan felelni. A szabolcsmegyei érveszteségek számára mindenesetre a *szegény-paraszt gyermekek lemorzsolódásának jellegzetes formájára utal: időveszteségek az alsófokon, a túlkorosok megtorlódása a középfokon, elmaradás a felsőfokról.*¹³

A háborús kiesések hatása. A felszabadulás után elért eredmények.

Ezekután kérdeznünk kell azt is, hogy az 1948/49-ben iskolába járt tanulók melyik elmúlt iskolaévekben szenvedtek a legtöbb veszteséget. Ezzel már a lemorzsolódási okok konkrétabb vizsgálatára térünk rá.

A C)-típusú tanulókról itt következő számsorok közül az I. számmal jelölték azt adják meg, hogy a különböző iskolaévekben hány tanuló ismételt osztályt elégtelen bizonyítvánnyal, a II: számúak pedig azt, hogy évente hány tanuló maradt le azért, mert iskolába egyáltalán nem járt (ezek között beiratkoztak és be nem iratkoztak egyaránt vannak).

I.									
	41/2	42/3	43/4	44/5	45/6	46/7	47/8	48/9	Össz.
Pestszentimre	4	8	22	14	36	48	56	63	251
Szabolcsi települések	1	15	21	37	50	69	64	94	351

II.												I.-II. összesen	C. típusúak létszáma
38/9	39/40	40/1	41/2	42/3	43/4	44/5	45/6	46/7	47/8	48/9	Össz.		
1	2	3	9	20	45	95	96	61	18	1	350	601	222
—	1	2	17	30	34	101	74	62	66	15	402	753	276

¹³ V. ö. az osztálylétszámokkal és a normálnál idősebb korúak százalék-számával. (17. l.)

Szembeötlő az I. számsor nagyjából egyenletes emelkedése. Ez természetesen adódik abból is, hogy a régebbi években bukás miatt ismételt tanulók egyrésze fokozatosan kikerült az iskolából és így adatfelvételünkben már nem szerepelt. Magyarázható azonban részben bizonyára azzal is, hogy az általános iskola növekvő követelményei az utóbbi években nagyobb bukási arányszámmal jártak. S minthogy e bukások nemcsak és nem elsősorban a tanulók tehetségihiányával magyarázhatók, ez a számsor már elvezet bennünket egyik alapvető problémánkhoz, a munkások és szegényparaszatok beiratkozott gyermekeinek gyakori és huzamos iskolába nem járásához. Ezt a kérdést más adatok felhasználásával még soravesszük.

Egyelőre közelebről érdekel bennünket a II. számsor. 1944/45-ben az iskolába nem járók száma hirtelen felemelkedett az ország területén folyó harcok miatt. Pestszentimrét a nyilasok 1944 őszén kiürítették s bár a felszabadulás utáni hetekben az iskolák megnyíltak, a munkás-gyermekek jelentős része még nem tért vissza a községbe, vagy nem küldték őket iskolába, lévén akkor még az ellenőrzés igen laza. A következő évben megmaradt a nagyszámú tanévvesztés, mert az élelmezési nehézségek és az infláció miatt sok gyermeket hagytak vidéken, vagy küldtek oda. (A gyermekek rendszerint rokonoknál tartózkodtak, de volt, akit ismerős gazdához adtak szolgálni, pásztorkodni.) 1946/47-ben azután a beiskolázás és a beiratkozottak tényleges iskolába járása jelentősen, 1947/48-ban ugrásszerűen javult.

A vizsgált szabolcsi települések kis iskoláinak egy részében, Cserhágón, Szennyespusztán 1944/45. évben egészen szünetelt a tanítás s ezen kívül a földosztás lázában égő, a nagy szárazsággal is küszködő szegényparasztság gyakran tartotta otthon gyermekeit (részben munkára), s ezt a hatósági ellenőrzés hiánya miatt könnyen is tehetette. Itt hamarabb megindult a normalizálódás, hiszen a mezőgazdasági lakosság gyermekeit élelemhiány és infláció nem űzte el. Az is kiolvasható viszont a számsorból, hogy a szegényparasztság gyermekeinek újra iskolába szoktatása, valószínűleg a mezőgazdasági munkaviszonyokkal összefüggően, lassúbb folyamat volt — bár a mult tanévben itt is ugrásszerű javulás történt.

A fenti számsorokat s az itt vázolt folyamatot most néhány, a látogatási jegyzőkönyvekből vett példával szeretnők illusztrálni.

Pestszentimrén: K. J. (cipőfelsőrészkészítő, 36, f. V.)¹⁴ 44/45-ben és 45/46-ban nem járt iskolába; „tanyára adták“, mert nem volt mit enni. — T. Gy. (köztisztasági alk., 35, f. VI.) ugyanakkor két évet vesztett, mert nem küldték iskolába, jöllehet vidékre sem. — U. L. (gépgyári m., 34, f. VI.) a két kritikus évben be volt iratva, de nem járt, mert szülei nem törődtek ezzel. — S. É.-t (kőműves-segéd, 38, I. III.) háborús okok (és ruhahiány) miatt 1944 helyett csak 1946 szeptemberében iratták be az I. osztályba. — Cs. T.

¹⁴ Apja cipőfelsőrészkészítő, 1936-ban született, fiú, 1948/49-ben az V. osztályba járt. (Ahol nem tüntetjük fel külön, ott C) elmaradási fokozatról van szó.)

(kőműves-segéd, 36, I. III.) 1943-ban került volna I. osztályba, ekkor beteg volt. 44/45-öt elvesztette a kiűrités következtében; 45/46-ban apja fogságban volt, anyja szemétbányái munkát végzett s a kislány vigyázott egyéves testvérére. Így a rendszernél három évvel később került az I. osztályba. — Ny. J. (textilgyári munkás, 36, f. II.) 43-ban lett iskolaköteles, ekkor nem írárták be. 1944-től 47-ig a család az apa kivételével Zala megyében élt. Így négyéves késéssel került az I. osztályba.

Szabolcsban: P. J. (6 holdas újgazda, 35, f. V.) a cserhágói iskola szünetelése miatt 44/45-ben nem járt, 45/46-ban elvégezte a IV. osztályt. A következő évben azonban V-be a nyírlugosi központi iskolába kellett volna bejárnia; ezt nem tette meg, részben ruhátlanság, részben a háromkilométeres távolság miatt. 48/49-ben „a törvény kényszerítésére járta ki az V. osztályt, de kedvetlenül, tankönyv és szorgalom hiányában“. — Á. B., Nyírlugos. (5 holdas újgazda, 36, f. IV.) 44/45-ben „a harmadik osztályban megbukott sok mulasztása miatt, mert a szülők erősen igénybe vették otthoni és mezei munkára“. A későbbi éveken még kétszer ismételt, s bizonyítványt 48/49-ben sem kapott, mezei munkák miatt. — H. S., Nyírlugos. (5 holdas földműves, 35, f. V.) 42 helyett 43-ban iskolázták be. 44/45-ben nem járt iskolába, bár egyébként jó tanuló és iskolai pályája csak ezt az egy megszakítást mutatja. — G. G., Cserhágó. (10 holdas újgazda, 36, f. IV.) 43/44-ben bizonyítványt kapott az I. osztályról, 44/45-ben a tanítás szünetelése miatt nem járt. A következő évben újra kellett járnia az I. osztályt, mert közben elfelejtette az írást-olvasást. — R. B., Sóstóhegy. (Újgazda, 1 hold szőlővel és gyümölcsösrel, 35, I. IV.) 41 helyett csak 45 szeptemberében került az I. osztályba, mert apja a háborúban volt s anyja nem íratta be. Azóta folyamatosan végzi iskoláit, jó tanuló. — Cs. L., Sóstóhegy. (Újgazda 3 holddal, mely részben szőlő, 33, f. VIII.) 5 osztályt rendszeres időben folyamatosan végzett. 44/45-ben nem járt iskolába, a következő két évben is alig s így három éven át VI. osztályos volt. Mezei munkára egyre inkább igénybe vették. Sok mulasztása miatt a VIII. osztályról sem kapott bizonyítványt. — H. A., Rókahegy. 43/44-ben idejében végezte az I. osztályt, a következő évben be sem volt írta, elfelejtett írni-olvasni, ezért 46/47-ben újra I-be kellett járnia. A múlt iskolaévben még csak a III. osztályig jutott, de ekkor már otthon munkába fogták, az iskolába nem járt el, s ezért az év végén bizonyítványt sem kapott.

E kis dokumentációs anyag figyelmes átolvasója észrevehette, hogy jó néhány esetben a tanulók idővesztése azokra az időkre esett, mikor a háború még nem folyt az ország területén. Valóban, a Horthy-rendszer idejére eső beiskolázatlanság az általános iskolai lemorzsolódás arányaira máig érezteti hatását. Különösen ott, ahol a tanítót 1941 táján katonának hívták be s ezért a kis osztatlan iskola évekre megszűnt működni. (Ilyen esetekről mi a Duna—Tisza-közén szereztünk tudomást, de bizonyára előfordult ez az ország más vidékein is.) A példákból is látszik természetesen, hogy legtöbb kiesést a háborús időszak utolsó éveiből észlelünk.

Összegezésül megállapíthatjuk, hogy a háborús kiesések a lemorzsolódási okok között igen jelentősek, és még kb. 1952-ig, tehát az utolsó háborúban iskolázott korosztályok iskolavégzéséig éreztetni fogják hatásukat, bár egyre csökkenő mértékben. Ez nyilvánvalóan áll nemcsak részletvizsgálataink iskoláira, hanem több-kevesebb mértékben az ország többi területeire is. Le kell szögeznünk azt is, hogy mint

számszerű feldolgozásunkból látható volt, mind a formális beiskolázás, mind a valóságos iskolabajlás terén, különösen 1947/48-tól kezdve, igen nagy javulás következett be, amiben helyszíni tapasztalataink szerint a demokratikus közigazgatás megszilárdulása mellett igen nagy része van a Párt közvetlen intézkedéseinek és a tömegszervezetek, a szülői munkaközösségek munkájának. (A kecskemétszéli „téglagyári“ iskolában pl. volt munkás, aki tízéves fiát 1947-ben adta az első osztályba, mert a Párt ezt tőle megkívánta.) Az elért eredmények továbbfejlesztése hozzá fog járulni a lemorzsolódás elleni harc teljes sikeréhez.

Az eddigiek összegezése.

Tanulmányunknak ebben az első részében kimutattuk, hogy a munkás- és szegényparaszt-gyermekek lemorzsolódását nem a felsőosztályos tanulók formászerű beiskolázatlansága okozza, hanem az ismétlésekből és az első beiskolázás késéseiből eredő éveszteségek.

Ugyancsak rámutattunk a háború és az utána következő inflációs, gazdaságilag nehéz esztendő jelentékenyen káros hatására az általános iskolai tanulók lemorzsolódása tekintetében. Megállapítottuk, hogy e hatás még egy-két évig, csökkenő mértékben, érezhető lesz. Kimutattuk viszont azt is, hogy népi demokráciánk utóbbi éveiben a már beiskolázott tanulók iskolából elmaradásával összefüggő éveszteségek nagymértékben csökkentek. Ezzel a lemorzsolódást meghatározó feltételek ugrásszerűen javultak. Kiemeljük, hogy e tény már magában is szükség-szerűen hozzá fog járulni a következő évek lemorzsolódási arányainak csökkenéséhez.

Már az eddigiekben kifejeztük, adatainkra és helyszíni tapasztalatainkra támaszkodva, hogy a munkás- és szegényparaszt-gyermekek legújabbban is még jelentős számú ismétléseinek oka túlnyomórészt a formálisan beiskolázott tanulók huzamos hiányzaibaiban, olykor egész éves iskolába nem járásában keresendő. Ennek okai viszont elsősorban gazdaságiak (bár a szülők öntudatosságával, műveltségével is összefüggenek).

Tanulmányunk második, szorosabban oknyomozó részében éppen ezért a szülők gazdasági helyzetének a gyermekek lemaradásával való összefüggéseit fogjuk központi problémává tenni. Ezenkívül, mint már jeleztük, röviden foglalkozni kívánunk azokkal a iskolapolitikai és pedagógiai eszközökkel, amelyek útján a lemorzsolódás fokozatosan megszüntethető. Már itt jelezniünk kell azt, hogy a tanulók nagyszámú osztályismétléseinek megszüntetését nézetünk szerint semmiesetre sem szabad az osztályozás enyhítésével, az elbírálás komolytalanná tételével elérni.

(Folytatjuk.)

Ravasz János